

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Xolmanova Z.T.

TILSHUNOSLIKKA KIRISH

Toshkent -2007

Ushbu qo‘llanma oliy o‘quv yurti, litsey, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, tilning mohiyati, til va jamiyat, til va nutq, til va tafakkur munosabati, dunyo tillari tavsifi va tasnifi, til fanining bo‘limlari haqida umumiy ma‘lumot berish, til haqidagi bilim ko‘nikmalarini chuqurlashtirish maqsadini qo‘yadi.

Mazkur qo‘llanmadan til xususiyatlarini, fan asoslarini o‘rganuvchi barcha qiziquvchilar, jumladan oliy o‘quv yurtiga kirish maqsadidagi tinglovchilar foydalanishi mumkin.

Muharrir: f.f.d. H.DADABOYEV

**Taqrizchilar: f.f.n., dots M. QODIROV
f.f.n., dots Z. HAMIDOV**

Mazkur qo‘llanma O‘zMU O‘zbek filologiyasi fakulteti oquv-metodik kengashi yig‘inida hamda fakultet Ilmiy kengashining 2005 yil 10 iyuldagi majlisida tasdiqlangan va nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH

“ Tilshunoslikka kirish” kursi tilshunoslik fani haqida asosiy ma'lumot beradi. Mazkur kitob “Tilshunoslikka kirish” predmeti haqidagi darslik, o'quv qo'llanmalari hamda ma'lum pedagogik tajribalar asosida tayyorlangan bo'lib, til ilmi haqidagi muhim jihatlarni o'rganishga qaratilgan. Mavzular muayyan izchillikda talabalarning fikrlash qobiliyatlarini e'tiborga olgan holda joylashtirilgan.

Mazkur qo'llanmaning qayd etilgan tarzda tuzilishi:

-talabalarning umumta'lim tahsili jarayonida olgan bilimlarini umumlashtirishni va mustahkamlashni;

-tilning o'ziga xos tabiatini tahlil etishni;

-til va jamiyat; til va tafakkur; til va nutq munosabatlarini o'rganishni;

-til birliklarining o'zaro mutanosib, yaxlit tizim sifatida namoyon bo'lishini;

-til fanining har bir bo'limi mohiyatini yoritishni;

-til fani bo'limlarining o'rganish obyekti tushuntirishni;

-talabalarda "Tilshunoslikka kirish" kursi doirasida mustaqil fikrlay olish ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi.

«Tilshunoslikka kirish» til ilmining mohiyati haqida dastlabki ilmiy ma'lumotlar asosidagi fan ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur fanni o'zlashtirayotgan talaba tilshunoslik sohalari, fan bo'limlari haqida atroflicha bilimni egallashi lozim.

Ushbu qo'llanmada tilning o'ziga xos tabiati, tilshunoslik masalalari, tilshunoslik bo'limlarining mazmun-mohiyati talabalarning milliy-lisoniy ko'nikmalariga asosan hamda mutaxassislik yo'nalishiga ko'ra o'zbek tili misolida yoritildi.

1-§. “TILSHUNOSLIKKA KIRISH “ FANI PREDMETI, VAZIFALARI

“Tilshunoslikka kirish” fani tilshunoslikning asosiy masalalarini, tilning paydo bo‘lishi va til taraqqiyotidagi umumiy qonuniyatlarni, til tavsifi borasigi muhim jihatlarni o‘rganadi.

Til kishilar o‘rtasidagi munosabatning eng muhim quroli bo‘lib, jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan va umuminsoniy manfaatlariga xizmat qiladi. Tilning paydo bo‘lishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq ekan, inson kamoloti haqida fikr yurituvchi barcha fanlarning o‘rganish manbai tilga aloqador hisoblanadi .

Tilning tabiati, mohiyati kishilik jamiyatida bajaradigan vazifasi, strukturasi va bu strukturani tashkil etgan elementlarning o‘zaro munosabati, uning ichki mexanizmi, ishlash prinsiplari kabi muhim masalalarni ilmiy o‘rganishni, tilni har taraflama tadqiq qilishni talab qiladi.

Til kishilik jamiyati mahsulidir. Tilsiz hech bir voqelik va hodisani, insonning tabiatda, jamiyatda tutgan o‘rnini, jamiyat taraqqiyoti yo‘llarini bilish, o‘rganish mumkin emas.

Tilshunoslik fanining asosiy problemalaridan biri tilning ushbu fanning predmeti sifatidagi ta’rifidir. Ma’lumki, tabiiy inson tili faqat tilshunoslikda emas, balki yana bir qator fanlar tomonidan o‘rganiladigan murakkab obyekt bo‘lib, har bir fanning tilga bergan ta’rifi ham turlicha bo‘lishi mumkin. Hattoki, tilshunoslik fanining o‘zida ham tilning yagona ta’rifi yo‘q. Tilning ta’rifi masalasi tilshunoslik fani tarixidagi eng muhim masalalardan biri bo‘lib, fan tarixida turlicha talqin qilingan va hozirgi kunda ham turli ilmiy maktablar va oqimlar orasida keskin bahslarga sabab bo‘lmoqda.

Darhaqiqat, tilshunoslikda mavjud bo‘lgan har bir nazariya, avvalo tilni qanday tushunishga asoslanadi. Tilni qanday tushunishning til haqidagi nazariyani yaratishda ahamiyati katta. Tilshunoslik fanining ob-

yekti, predmeti va tilni ilmiy o'rganish metodlari kabi masalalar ma'lum darajada tilni qanday tushunishga bog'liqdir. Tilshunoslik tarixida tilni turlicha ta'riflash fanning predmetini ham turlicha tasavvur qilishga sabab bo'ldi. Shuning uchun bu masalaning tilshunoslik tarixi asosiy etaplarida qanday hal etilganligini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Tilshunoslik fanining predmeti, o'rganish manbai o'z ichki qonuniyatlariga ega bo'lgan murakkab tizim –tildir. Tilning o'ziga xos xususiyatlarini, taraqqiyot qonuniyatlarini o'rganish mazkur ijtimoiy hodisaga har tomonlama to'liq ta'rif berish imkonini yaratadi . Til umumiy qonuniyatga bo'ysunuvchi o'ziga xos ramzlar tizimi bo'lib, kishilik jamiyatidagi aloqa - munosabatning eng muhim quroli, fikr ifodasi hamda fikr yuritish asosi , voqelikni avloddan avlodga yetkazuvchi , insoniy kechinmalarni, his –tuyg'ularni ifoda etuvchi vositadir. Tilshunoslik tarixida tilga turlicha yondashuvlarni kuzatish mumkin .

XX asrdan boshlab tilshunoslik fanining predmetini aniqlashda yangi davr boshlandi. Hozirgi zamon tilshunoslik fanining asoschisi mashhur shveysariyalik olim F. de Sossyur (1857-1913) nazariyasi ta'sirida tilshunoslik fanining predmeti masalasi ham yangicha tus oldi. F. de Sossyurning fandagi asosiy xizmati shundan iboratki, u birinchilar qatori tilning murakkab hodisa ekanligini aniqlagan holda, yangi mukammal va aniq, shakllangan umumiy tilshunoslik nazariyasini yaratib berdi.

Tilshunoslik fanining predmetini aniqlash va uni ta'riflashga intilgan F.de Sossyurning qarashlari tilshunoslik tarixidagi muhim masalalarni hal etishda sezilarli ta'sir ko'rsatdi . F.de Sossyur fikricha , til kishilik jamiyatida bajaradigan vazifasiga ko'ra aloqa quroli , fikr ifodalash vositasidir; ijtimoiy tabiati jihatidan til madaniy –tarixiy va ijtimoiy hodisa , ichki tuzilishiga ko'ra sof belgi - ishoralar tizimidir .

Boshqa bir qator olimlar (A.Shleyxer, G. Paul, M. Myuller), tilshunoslik maktablari (“Yosh grammatikachilar“ maktabi, Praga strukturalizmi, Kopengagen strukturalizmi, Amerika strukturalizmi)

tilning asl mohiyatini ochib berish masalasiga o‘z nuqtayi nazarlaridan yondashdilar. Ularning fikr - mulohazalari tilshunoslik sohasida erishilgan yutuqlardan hisoblansa–da, mazkur qarashlarning ba’zi jihatlari cheklangan edi.

Tilshunoslikning umumiy va xususiy tilshunoslik ; nazariy tilshunoslik, amaliy tilshunoslik kabi qator bo‘limlari mavjud bo‘lib, tilning ayrim jihatlari asosida umumiy qoidalar chiqariladi.

Til - ijtimoiy hodisa. Til jamiyat taraqqiyoti jarayonida yuzaga kelgan. Til - tabiiy, biologik hodisa emas ; tilning mavjud bo‘lishi va uning taraqqiyoti tabiat qonunlariga bo‘ysunmaydi. Til butun jamiyat tarixi jarayonidagi tadrijiy davrlarning mahsuli sifatida umuminsoniy manfaatga xizmat qiladi .

2-§. TILLARNING SHAKLLANISHI VA TARAQQIY QILISHI

Til kishilar o‘rtasidagi munosabatning eng muhim quroli bo‘lib , jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan va umum insoniy manfaatlarni ifoda etadi. Tilning paydo bo‘lishi va rivojlanishi insoniyat jamiyati bilan mustahkam bog‘liq . Til insoniyat tarixi qadar qadimiydir .

Xalq qardosh qabilalar ittifoqi sifatida shakllangan murakkab tarixiy uyushmadir. Xalqning asosiy belgilari: umumiy til , umumiy hudud , madaniyat va ma’naviyat muhitning umumiyligidir . Xalqning asosiy belgilaridan biri bo‘lgan milliy til o‘zaro farqlanuvchi , yetakchi , iqtisodiy va madaniy markaz tili sifatida namoyon bo‘ladi .

Tilning paydo bo‘lishi masalasi insoniyatni qadimdan oq qiziqtirib keladi . Tilning paydo bo‘lishi juda murakkabdirdir . Bu masala faqat tilshunoslikning emas , boshqa ko‘p fanlarning: antropologiya , psixologiya va etnografiya kabi fanlarning ham o‘rganish obyektidir. Tilning paydo bo‘lishi masalasi – til qachon va

qayerda paydo bo'lgan , dastlab nechta til bo'lgan , u yoki bu tillar qanday tuzilishda bolgan va shu kabi savollarga hali ilmiy asoslangan mukammal javob topilgan emas. Ba'zi olimlarning fikricha, til taxminan besh yuz ming yillar ilgari paydo bo'lgan .

Ma'lumki, til boshqa narsa va hodisalar singari o'zgaruvchidir. Shunday ekan , besh yuz ming yil ichida tillarda qanday o'zgarish sodir bo'lganini tasavvur qilish , uni ilmiy , ham amaliy , ham nazariy nuqtayi nazardan o'rganish mumkin emas . Til taraqqiyotining yozuv paydo bo'lishidan avvalgi holati biz uchun qorong'idir . Biz faqat yozuv paydo bo'lgandan keyingi davrda ro'y bergan til taraqqiyoti to'g'risida yozma yodgorliklardan foydalanib , fikr yuritishimiz mumkin . Lekin yozuv tilni o'rganish, tilning paydo bo'lishi to'g'risidagi muammoni yoritishga to'liq imkon bermaydi. Shunday bo'lsa ham , ba'zi olimlar bu masalaga o'z munosabatlarini , fikrlarini bildirib o'tishgan.

Qadimgi Yunonistonda faylasuflar tilning qay tarzda kelib chiqqanligi ustida uzoq davr qizg'in bahs olib borganlar. Tilshunoslik tarixidan ma'lumki , bu masalada grek faylasuflari bir-biriga zid ikki xil farazni o'rtaga tashlashgan. Demokrit va boshqalar tilda narsa nomi bilan narsa orasida hech qanday bog'lanish yo'q , bu nomlar mazkur tilda gaplashuvchi odamlar tomonidan yaratilgan , demak , til inson tomonidan yaratilgan, degan fikrni ilgari surishgan . Bu guruh olimlar *anomalistlar* deb nom olgan. Platon boshliq boshqa bir guruh olimlar “narsa bilan uning nomi orasida muayyan bog'lanish bor. Bu bog'lanish narsalarning xususiyatlaridan, tabiatidan kelib chiqqan va bu bog'lanish ilohiy kuch tomonidan o'rnatilgan” degan fikrni ilgari surishgan . Tarixda bu oqim *anologistlar* deb nom olgan.

Hozirgi tilshunoslik nuqtayi nazaridan qaralsa, narsalar bilan ularning nomi orasida , umuman olganda hech qanday bog'lanish yo'q. Bu ko'pchilik olimlar tomonidan qayd etilgan. Chunki narsa bilan uning nomi orasida bog'liqlik bo'lganda tillarning soni 5000 dan ortib ketmasdi . Shuni aytib o'tish kerakki , ayrim tillarning kelib

chiqishini, masalan o'zbek , rus , hind , tojik va boshqa tillarning qachon paydo bo'lganini , qanday tarkib topganligini aniq bilish mumkin. Ammo, biror bir aniq tilning kelib chiqishi masalasini umuman tilning , insonlar nutqining paydo bo'lishi masalasi bilan tenglashtirib bo'lmaydi . Hozir dunyoda mavjud bo'lgan jonli tillarning ham , ba'zi bir o'lik tillarning ham kelib chiqish tarixini o'rganish u qadar qiyin masala emas. Anchagina tillarning qachon paydo bo'lganligi , qachon tarkib topganligi aniqlangan . Biroq, yer yuzida umuman insoniyatga xos tilning qachon paydo bo'lganligi , dastlabki tillarda qanday so'zlar bo'lganligi , uning grammatik xususiyatlari nimalardan iborat ekanligi hal qilingan emas va hal qilinishi ham mumkin emas . Chunki bundan bir necha yuz ming yillar burun paydo bo'lib, keyinchalik nom – nishonsiz yo'qolib ketgan tillar ham bo'lgan.

Bundan bir necha yuz ming yil burun paydo bo'lgan tillarning fonetik tizimi, so'z boyligi , grammatikasi va boshqa muayyan xususiyatlaridan qat'i nazar , umuman tilning kelib chiqishi o'rganilar ekan, eng avvalo , tilning kelib chiqishidagi shart – sharoitlarni tadqiq qilish, ya'ni insonlar qanday sharoitda so'zlay boshlaganliklarini o'rganish va bu masalani umuman tilning kelib chiqishi masalasi bilan bog'lagan holda tahlil qilib, xulosa chiqarish lozim .

Tilning kelib chiqishi masalasini aniqlashdagi qiyinchilik shundan iboratki, birinchidan, hozirgi til tarixi fani dunyoda umuman tilning qanday paydo bo'lganligi to'g'risida hech qanday dalillarga ega emas . Chunki hozir bizga ma'lum tillarning yozuv tarixi 10 -15 ming yildan oshmaydi . Olimlarning faraz qilishicha , inson bundan bir necha yuz ming yil avval so'zlasha boshlagan . Ammo, o'sha davrdagi tillar to'g'risida hozirgi vaqtda hech qanday ma'lumot yo'q . Shuning uchun ham tilshunoslik fani bu masalani to'g'ridan – to'g'ri o'rganish imkoniyatiga ega emas. Dunyoda eng avval paydo bo'lgan tilning fonetik tuzilishi , so'z boyligi qanday ekanligini ,

grammatik shakllari nimalardan iboratligini bilish mumkin emas.

Umuman, tilning qanday sharoitlarda paydo bo'lishi masalasini ilmiy farazlarga asoslanib o'rganish mumkin bo'ladi. Tilshunoslik ilmi bir – biriga yaqin bo'lgan psixologiya , fiziologiya , etnografiya , arxeologiya , tarix va shunga o'xshah fanlarning dalillariga suyanib , tilning kelib chiqishi masalasiga yondashishi mumkin .

Turli nutq tovushlarini birlashtirib , so'zlar hosil qilish va so'zlar vositasida gap tuzib , istak va maqsadni ifodalash kishilik jamiyatining boshlang'ich davrlarida yashagan odamlarni o'ylantirib kelgan . Shuning uchun tilning paydo bo'lishi to'g'risida qadimgi kishilar turli rivoyatlarni to'qiganlar. Bu rivoyatlarning ba'zilarida til ma'budlar, ba'zilarida Alloh tomonidan yaratilib , kishilarga taqdim qilinganligi , ayrimlarida esa tilni ajoyib bir donishmand yaratganligi talqin qilingan .

Yuqorida ta'kidlanganidek, antik zamonlardan beri tilning kelib chiqishi to'g'risida bir qancha nazariyalar yaratilgan . Antik faylasuflar tilning kelib chiqishini bir – biriga qarama – qarshi bo'lgan ikki xil nazariya bilan tushuntirishga harakat qilganlar . Ba'zi faylasuflar til tabiiy yo'l bilan paydo bo'lgan , ya'ni so'z va predmetlar o'rtasida to'g'ridan – to'g'ri tabiiy bog'lanish bo'lganligi uchun kishilar predmet va narsalarni tabiiy holda bilib olishgan , deb isbotlamoqchi bo'lganlar . Ba'zi faylasuflar esa til kishilarning bir-biri bilan o'zaro kelishishi natijasida vujudga kelgan , deb hisoblaganlar , Ana shu bir-biriga qarama – qarshi ikki nazariyaning o'zaro kurashi natijasida yana bir qancha nazariyalar vujudga kelgan.

Fanda tilning kelib chiqishi to'g'risida bir-biriga qarama-qarshi nazariyalar mavjud bo'lib , ular bir-biri bilan kurashib kelmoqda . Bu nazariyalarning ba'zilar til insonlarning bir-biri bilan munosabatda bo'lishi ehtiyoji natijasida kelib chiqqan deb hisoblasa , boshqalari ayrim shaxslarning o'z fikrini avval o'zi uchun , keyin boshqalar uchun bildirishi natijasida kelib chiqqan , deb hisoblaydi . Shu tariqa tilning paydo bo'lishi va shakllanishi haqida turlicha qarashlar ,

nazariyalar , farazlar yaratildi . Ushbu nazariyalar tanqidiy tahlil asosida o‘rganilishi lozim . Bu nazariyalar asosan 4 ta :

Ovozga taqlid nazariyasi kishilarning o‘z atrofidagi predmetlarning chiqargan ovozigaga taqlid qilishi natijasida dastlabki so‘zlar , predmetlarning nomlari paydo bo‘lgan, deb hisoblaydi .

Bu nazariya qadimgi Yunonistonda - Demokrit va Platon davrida o‘rtaga tashlangan bo‘lib , unga ko‘ra ibtidoiy odamlar yo ongli , yo ongsiz tarzda turli – tuman tovushlar , ya’ni hayvonlarning baqiriqlari , qushlarning sayrashi , shamol va sharsharalarning ovozlariga taqlid qilishga harakat qilishgan . Masalan : *chumchuq* , *kaklik* , *qarg‘a* , *shir-shir* , *taq-tuq* , *kuk-ku* , *gumbur-gumbur* kabilar. Ammo bu so‘zlar hamma tilda mavjud bo‘lsa ham , ular juda ozchilikni tashkil qiladi . Tabiatda tovush chiqarmaydigan narsalardan tovush chiqaradiganlari kam . Shunday ekan , tovush chiqarmaydigan narsalarning nomi qanday shakllangan, degan savol tug‘iladi . Bu nazariya to‘g‘ri bo‘lsa , unda ibtidoiy jamiyatda yashagan qabilalar tilida bunday usulda yasalgan so‘zlar soni fan va texnikasi rivojlangan xalqlar tilidagiga nisbatan ko‘proq bo‘lishi kerak. Lekin so‘nggi yillarda Janubiy Amerika va Avstraliyada topilgan, ibtidoiy tuzumni boshidan kechirayotgan qabilalar tilida o‘tkazilgan tajribalar bu tillarda tovushga taqlid qilish yo‘li bilan yasalgan so‘zlar rivojlangan tillardagiga qaraganda birmuncha kamchilikni tashkil qilishi ko‘rsatiladi. Undan tashqari, tabiatdagi tovushlarga taqlid qilish uchun nutq organlarining o‘ta rivojlangan bo‘lishi ham aniqlangan. Shuning uchun taqlidiy so‘zlar tilning paydo bo‘lishi masalasini hal qilishda asosli ahamiyatga ega emas. Demak , ovozga taqlid nazariyasi tilning kelib chiqishi masalasini to‘g‘ri hal qilib berolmaydi.

Undovlar nazariyasi ham tilning paydo bo‘lishi masalasini talqin qiluvchi nazariyalardan biri bo‘lib , bu nazariya tarafdorlari tildagi barcha so‘zlar kishilarning ichki tuyg‘ulari, qahr-g‘azablari, hishayajonlari, ixtiyorsiz baqirishlari natijasida paydo bo‘lgan , deb

da'vo qiladilar . Bu nazariya ham qadimiy bo'lib, uning asosida ham hayvonlarning baqiriq-chaqiriqlari yotadi. Mazkur nazariya asoschilarining fikricha, ibtidoiy odamlar hayvonlarning baqiriq-chaqiriqlarini o'rganib , ular orqali o'zlarining ichki kechinmalari , g'am-alamlarini ifodalashgan: *oh , uh, joy, ing* kabi so'zlar bunga misol qilib ko'rsatiladi. Tildagi boshqa so'zlar esa ana shunday so'zlarning birikuvidan kelib chiqqan , deb tushuntiriladi . Taniqli faransuz olimi J.J.Russo ham shu fikrni quvvatlagan.

Dunyodagi barcha tillarda bunday birliklar mavjud, lekin bunday so'zlarning miqdori shu qadar kamki , tildek murakkab hodisa ana shu yo'l bilan paydo bo'lgan , deyish bu masalani juda soddalashtirib yuborgan bo'lar edi .

Ma'lumki , tilning asosiy vazifasi kishilar orasida fikr almashinuvini ta'minlashdir . Binobarin , mazkur nazariyani qabul qilish tilning asosiy vazifasini , tilning ijtimoiy hodisa ekanligini rad etishga olib keladi . Ichki kechinmalarni izhor qilish doimo ham jamiyatning bo'lishini taqozo qilmaydi . Tilning yashashi va rivojlanishi esa jamiyat bilan uzviy bog'liq : jamiyat bor joydagina til bor , til bor joyda jamiyat bor .

Demak , bu nazariya ham tilning kelib chiqish masalasini to'g'ri yoritishga o'zlik qiladi .

Mehnat hayqiriqlari nazariyasi tarafdorlari tildagi barcha so'zlar ibtidoiy kishilarning birgalashib mehnat qilish jarayonida mehnat qilishga undaydigan Ixtiyorsiz qiyqirishlar natijasida paydo bo'lgan , deb da'vo qiladilar .

Bu nazariyani XIX asrning 70 – yillarida fransuz faylasufi L. Nuare yaratdi . Uning qayd qilishicha , til instinktiv hayqiriqlardan paydo bo'lgan. Nemis olimi Karl Byuxer ham ushbu nazariyani quvvatlaydi.

Bu nazariya bir qarashda haqiqatga birmuncha yaqin nazariyadek ko'rinsa ham , mantiq jihatdan asossizdir . Chunki mehnat qilishdagi qiyqiriqlar , hayqiriqlar mehnat jarayonidagi bir maromga , bir

qolipga solish uchun bir vosita bo'lgan , xolos . *uy , oh , voh , viq , oho , ehe* kabi hayqiriqlar kishilar o'rtasida aloqa vositasi bo'lganligi ehtimol.

Mehnat hayqiriqlari undov nazariyasiga o'xshab ketadi . Lekin bu nazariya ham tilning kelib chiqish sabablarini , tilning paydo bo'lishini jamiyatning paydo bo'lishi , so'zlash va fikr yuritish qobiliyatiga ega bo'lgan insoniyatning paydo bo'lishi bilan uzviy bog'lay olmaydi .

Ijtimoiy kelishuv nazariyasi. Bu nazariya XIX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lib , uni ilgari suruvchi olimlar ba'zida bir-biriga zid xulosalarga kelishgan , ularning tilning kelib chiqishi to'g'risidagi asosiy fikrlari bir xil. Bu nazariyaga asosan, narsalarni qanday atashni odamlarning o'zlari kelishib olishgan. Biror narsani nomlashda kelishib olish uchun , tabiiyki , kelishuv vositasi , ya'ni til kerak bo'ladi . Ushbu nazariya tilning paydo bo'lishini emas , balki til rivojlanishining bir yo'nalishini yoritishi mumkin . Hozirgi vaqtga kelib u yoki bu fanga taalluqli atamalar yoki so'zlar o'zaro kelishib olinadi . Lekin buning til shakllanishiga aloqasi yo'q.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan nazariyalarning hammasi ham tilning kelib chiqishi masalasini to'g'ri yoritishga o'zlik qiladi . Chunki bu nazariyalar tilning kelib chiqishi masalasini insoniyatning paydo bo'lishi , dastlabki kishilar jamoasining vujudga kelishi masalasidan ajratib olgan holda qaraydi .

Jamiyatdan tashqarida yashagan inson bolasi qancha umr ko'rmasin , u gapirmaydi . Chunki til nasldan naslga , avloddan avlodga o'tmaydi , ya'ni uni irsiyatga bo'lab qo'yish to'g'ri bo'lmaydi. Irsiyat qonuniga binoan , bolaning biologik , antropologik xususiyatlari avloddan avlodga o'tadi , lekin o'zbek oilasida tug'ilgan bola faqat o'zbek tilida gapiradi deyish noto'g'ridir. U qaysi tilda gapira boshlashi qaysi oila , qaysi ijtimoiy muhitda tarbiyalanishiga bog'liq.

Qayd etilgan nazariyalarda, birinchidan , til go'yo jamiyat tarixi

taraqqiyotidan chetda , o‘z holicha taraqqiy etadigan hodisa, deb qaralgan. Shuning uchun ham tilning kelib chiqishi masalasi ibtidoiy davrdagi kishilarning mehnat faoliyatidan ajratilgan holda qaralgan. Ikkinchidan, bu nazariyalarda tilning kelib chiqishi masalasi tafakkurning paydo bo‘lish masalasi bilan birgalikda , o‘zaro bog‘langan holda emas , balki ajratilgan holda talqin qilingan. Uchinchidan , odamning paydo bo‘lishi jarayonidagi barcha biologik asoslar hisobga olinmagan.

Sharq tilshunosligida ham tilning paydo bo‘lishiga oid mulohazalar bildurilgan. Jumladan, Alisher Navoiyning “Muhokamat-ul lug‘atayn” asari muqaddimasida o‘sha davr dunyoqarashiga mos bo‘lgan tilning paydo bo‘lishiga doir qarashlar bayon qilingan. Alisher Navoiy tilning paydo bo‘lishini Nuh alayhissalom avlodlariga bog‘laydi:

“Mundin so ‘ngra uch nav tildurkim , asil va mo ‘tabardur va ul tillar iborati gavhari bila koyilining (aytuvchi , so ‘zlovchi) adosig ‘a zavar va har qaysining furu ‘i (shox , daraxtning shoxi) bag ‘oyat ko ‘ptur . Ammo turkiy va forsiy va hindiy asl tillarning manshaidurki (bir narsaning chiqib kelgan o ‘rni , kelib chiqish joyi , boshlanishi), Nuh payg ‘ambar... ning uch o ‘g ‘lig ‘akim , Yofas va Som va Homdur , etishur . Va bu mujmal tafsili budurki , Nuh... to ‘fon tashviridin (to ‘lqin , falokat) najot va aning mahlakasidin (xavf – xatar joyi va vaqti , halokat , xavf – xatar) hayot topti , olam ma ‘murasida bashar jinsidin osor va inson navidin namudor qolmaydur erdi . Yofasniki , tavorix ahli Abu – t – turk bitirlar , Xito mulkiga yibordi va Somniki , Abu – l – furs bitirlar , Eron va Turon mamolikining vasatida (o ‘rta , o ‘rtaliq) voliy (hokim , hukumdor ,podshoh qildi va Homniki , Abu – l – hind depturlar , Hindiston bilodig ‘a (shaharlar , mamlakatlar) uzatti . Va bu uch payg ‘ambarzoda avlod va atbo ‘i (tobelar , fuqarolar, qaramlar , izdoshlar) mazkur bo ‘lg ‘an mamolikda yoyildilar va qalin bo ‘ldilar. Va Yofas o ‘g ‘loniki , Abu – t – turkdur , tarix ahli ittifoqi (bir fikrga kelish, hammasi degan ma ‘noda

)depturlarki , nubuvvat (payg‘ambarlik) toji bila sarafroz va risolat (payg‘ambarlik , rasullik) mansabi bila qarindoshlaridin mumtoz (saralangan , ajratilgan) bo‘ldi . Va uch tilki , turkiy va forsiy va hindiy bo‘lg‘ay . Bu uchovning avlod va atbo ‘i orasida shoe bo‘ldi . (“Muhokamat ul – lug‘atayn”dan) .

Olimlarning faraz qilishicha , mehnat , ibtidoiy mehnat qurollarini yasash odamlar a‘zolarini asta-sekin juda uzoq davrlar davomida takomillashtirib , til hamda tafakkurning rivoj topishida beqiyos rol o‘ynagan .

Demak, mehnat qilish, mehnat qurollarini yasash jarayonida odamlar borgan sari uyushib boradi , natijada kishilik jamiyati vujudga keladi. Hayvonot dunyosidan ajralib chiqqan odamlarda jamoa bo‘lib mehnat qilish jarayonida bir-biriga nimadir deyish ehtiyoji tug‘iladi . Bu zaruriy ehtiyoj esa tilni yaratadi . Til bilan ayni bir vaqtda tafakkur paydo bo‘ladi . Mehnat bilan bir vaqtda muhim ehtiyoj talabi bilan til va tafakkurning paydo bo‘lishi natijasida bu uch omil bir-biriga ta‘sir qilib , rivojlanish imkoniyati yazaga kelgan. Buning natijasida mehnat qilish yo‘llari , mehnat qurollari , til va miya asta-sekin takomillasha boshlaydi . Ilgari tosh hech qanday ahamiyatga ega bo‘lmagan bo‘lsa , endi kishilar undan foydalanishni o‘rgana boshlaydilar va uning xususiyatlarini bilib oladilar . Endi odam toshni yorib yoki sindirib , undan har xil shakldagi turli mehnat qurollari yasay boshlaydi va ana shu mehnat qurollaridan foydalanish jarayonida boshqa narsalarning ham turli xususiyatlarini bila boradi. Bu esa narsalarni bir-biriga solishtirib , ularning xususiyatlarini aniqlashni o‘rgatadi. Oqibatda tafakkurning rivoj topishiga imkoniyat tug‘iladi.

Odamlar mehnat qilishni bilganlaridan keyin , oziq-ovqat topish uchun zarur narsalar haqida, ya‘ni mehnat qurollari tayyorlash , undan qanday foydalanish , qaysi tarafga borish , oziq-ovqat topish harakatini jamoa bo‘lib bajarish va boshqalar to‘g‘risida ozmi-ko‘pmi fikr yurgizadigan bo‘ladilar . Ular guruh-guruh bo‘lib ,

birgalikda harakat qila boshlaydilar. Bu esa insonlar tili va tafakkurining borgan sari o'sishiga , ularda mavhum tushunchalarning paydo bo'lishiga asos bo'ladi.

Endigina mehnat qilish qobiliyatiga erisha boshlagan , eng ibtidoiy mehnat qurollarini yasashni o'rgana boshlagan odamlardan bir necha bosqich yuqori darajada yashayotgan Afrikadagi qabila jamoasi holatidagi xalq tillarining so'z boyligi , grammatik tuzilishi hamda tafakkurining rivojlanish farqlari qiyoslab bo'lmaydigan darajada ekanligini , rivoj topganini faraz qilish mumkin. Shu tariqa Afrika , Amerika qit'alarida qabila bo'lib yashayotgan xalqlarning rivojlanish darajasi , so'z boyligi , grammatik tuzilishi , tafakkur qilish qobiliyati eng taraqqiy topgan ingliz , rus , nemis , arab kabi xalqlar tillarining so'z boyligi , grammatik tuzilishi va boshqa til hodisalaridan , tafakkur etish darajasidan juda katta farq qiladi. Yuqoridagi fikrlar til va tafakkurning rivojlanib borishi kishilik jamiyati taraqqiyoti bilan uzviy bog'langanining yorqin dalilidir.

Jamiyat tarixida tillarning keyingi taraqqiyoti milliy tillarning vujudga kelishi bilan bog'liq. Milliy til mahalliy shevalar bilan o'zaro bog'langan holda taraqqiy qilib boradi . Bu jarayonda ba'zi shevalar milliy tilga qo'shilib, uni boyitadi ; ba'zi shevalarni esa milliy til asta-sekin siqib chiqaradi.

Milliy tilning yagonaligi shuni ko'rsatadiki , til shu millatning barcha tabaqalar , guruhlar va sinflariga tushunarli va bab-baravar xizmat qilib , ularning hammasi uchun birdan bir aloqa vositasi bo'lib qoladi . Chunki til ayrim sinf , ayrim tabaqa , ayrim guruh tomonidan yaratilmagan , balki jamiyatning barcha a'zolari – umumxalq tomonidan yaratilgan.

Xullas , til birligi uning erkin rivojlanishi millatning asosiy belgilaridan biridir . Milliy tilning xalq tilidan farqi uning adabiy yozuv shakliga egaligidir . Milliy tilning bu shakli mazkur millatning har bir a'zosi , har bir sheva uchun umumiydir. Har bir millatning madaniy merosi ana shu tilda o'z aksini topadi.

ASOSIY ADABIYOTLAR

1. Azizov O. “ Tilshunoslikka kirish ” T., 1996
2. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. –T.,1999
3. Акшина А.А. Пособие по курсу «Введение в языкознание» - М.,1969.
4. Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики., -М.,1975
5. Baskakov N.A., Sodiqov A.S. “Umumiy tilshunoslik ”.-T., 1979
6. Баранникова Л.И. Введение в языкознание. Издательство Саратовского университета,-М.,1973.
7. Berdiyev X., Xo‘jayev P., Yo‘ldoshev V. Umumiy tilshunoslik.-Samarqand, 1974.
8. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии.-Л.,1983.
9. Dadaboyev H.A. Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati.-T.,2003
10. Dadaboyev H. A. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi.- T., 2004
11. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания.-М.,1982.
12. Гельб И.Е. Опыт изучения письма (Основы грамматики)-М.,1982.
13. Головин Б.Н. Введение в языкознание.-М.,1966.
14. Irisqulov M. “ Tilshunoslikka kirish ” - T., 1992.
15. Ismoilov B. “ Dunyoni bilishda til va tafakkur birligi.-T.,1966.
16. История письма.-М.,1979.
17. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции.-М.,1982.
18. Кодухов В.И. Введение в языкознание .-М.,1987.
19. Козлова М.С. Философия и язык.-М.,1972.
20. Колшанский Г.В. Логика и структура языка.-М.,1965.
21. Маслов Ю.С. Введение в языкознание.-М.,1975.

22. Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. O‘zbek tili. ”Tilshunoslikdan umumiy ma’lumot” bobi.-T.,1978.
23. Ne‘matov H. O‘zbek tilining tarixiy fonetikasi.-T.,1992.
24. Ne‘matov H., Vozorov O. Til va nutq.-T., 1993
25. Общее языкознание, Формы существования, функции, история языка. Под редак. Б. А. Серебrenникова. Изд.”Наука”-М.,1970.
26. Панов М.Б. Современный русский язык. Фонетика.-М.,1979.
27. Qo‘chqortoyev I., Qo‘chqortoyeva R “ Tilshunoslikka kirish ” T., 1976.
28. Qahhorova H. ”Tilshunoslikka kirish” kursining programmasi.-T.,1995
29. Реформатский А.А. Введение и языковедение,4-е изд.-М., “Просвещение”,1967.
30. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati.-T.,2000
31. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili lug‘atining turkiy qatlami.-T., 2001
32. Rahmatullayev Sh. Til qurilishining asosiy birliklari.-T.,2002
33. Решетов В.В. Узбекский язык. Ч . 1.Введение. Фонетика.-Т.,1959.
34. Сепир Э. Введение и изучение речи. М-Л.,1934.
35. Sodiqov A., Abduazizov A., Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. Universitet va pedagogika institutlarining filologiya fakultetlari uchun darslik.-T.:»O‘qituvchi», 1981
36. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию.-М.,1977.
37. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.-T:”O‘zbekiston”, 1992..
38. Трубецкой Н.С. Основы фонологии.-М.,1960.
39. Usmonov S. “Umumiy tilshunoslik ” “O‘qituvchi” 1972.

40. Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков.- М.,1974.

41. Xolmonova Z “Tilshunoslikka kirish ” Ma’ruzalar matni. –Т. 2000

42. Xolmanova Z. “Tilshunoslikka kirish” kursining namunaviy dasturi.-Т.,2000

43. Щерба Л.В.Языковая система и речевая деятельность.-М-Л., 1974.

44. Щерба Л.В., Виноградов В.В. Об основных языковых единицах.// Грамматика русского языка. I. Изд. АН. М.: 1953, 9-12

45. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка.,-М.,1984.

46. Shoabdurahmonov Sh. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.-Т., 1980

47. Hojiev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.-Т., 2002.